QAHRAMON TAFAKKURINING BADIIY IFODA USULLARI

Avlayeva Dilbar Baxrom qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Til va adabiyot kafedrasi stajyor o'qituvchisi

Qabul qilindi: 09.01.2026
Ko'rib chiqildi: 10.02.2026
Tasdiqlandi: 11.02.2026

Kalit so'zlar:
qahramon tafakkuri, ichki monolog, ong oqimi, psixologik tahlil, badiiy detal.

Ключевые слова:
мышление персонажа, внутренний монолог, поток сознания, психологический анализ, художественная деталь.

Keywords:
character's thinking, internal monologue, stream of consciousness, psychological analysis, artistic detail.

Annotatsiya Mazkur maqolada badiiy adabiyotda qahramon tafakkurining ifoda usullari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ichki monolog, ong oqimi, psixologik tahlil, ramziy obrazlar hamda badiiy detallarning qahramon ruhiy olamini ochishdagi o'rni yoritilgan. O'zbek adabiyoti namunalari asosida qahramon tafakkurining estetik va g'oyaviy ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari adabiyotshunoslikda psixologik tasvir masalalarini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Аннотация: В статье проводится теоретико-практический анализ художественных способов выражения мышления персонажа в литературе. Рассматривается роль внутреннего монолога, потока сознания, психологического анализа, символических образов и художественной детали в раскрытии внутреннего мира героя. На примерах узбекской литературы показано эстетическое и идейное значение художественного осмысления мышления персонажа. Результаты исследования способствуют углублению проблем психологического изображения в литературоведении.

Annotation: This article provides a theoretical and practical analysis of artistic methods used to express a character's thinking in fiction. The study examines the role of internal monologue, stream of consciousness, psychological analysis, symbolic imagery, and artistic detail in revealing the character's inner world. Based on examples from Uzbek literature, the aesthetic and ideological

significance of representing a character's thinking is highlighted. The findings contribute to the further development of psychological analysis in literary studies.

Kirish. Badiiy adabiyotda qahramon tafakkurini tasvirlash masalasi asar poetikasining markaziy muammolaridan biri sanaladi. Qahramon tafakkurining badiiy ifoda usullari adabiy asarning g‘oyaviy-badiiy mukammalligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ichki monolog, ong oqimi, psixologik tahlil, ramziy obraz va badiiy detallarning uyg‘un qo‘llanilishi qahramon obrazini chuqur va ishonarli tasvirlash imkonini beradi. Ushbu usullar orqali qahramon ruhiy olami ochilib, o‘quvchi bilan estetik va psixologik muloqot yuzaga keladi. Shu jihatdan qahramon tafakkurining badiiy ifoda usullarini tadqiq etish adabiyotshunoslik fanining dolzarb va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Qahramonning ichki dunyosi, ruhiy holati va tafakkur jarayoni orqali adabiy asarning g‘oyaviy yo‘nalishi, estetik qiymati hamda muallif pozitsiyasi namoyon bo‘ladi. Shu sababli qahramon tafakkurining badiiy ifoda usullarini ilmiy jihatdan tahlil qilish adabiyotshunoslikning muhim vazifalaridan biridir[1].

Qahramon tafakkurini ifodalashning yetakchi usullaridan biri ichki monolog hisoblanadi. Ichki monolog qahramonning ongida kechayotgan fikrlar, ikkilanishlar, ruhiy iztiroblarni bevosita aks ettiradi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida Otabek obrazining ichki monologlari orqali uning ijtimoiy qarashlari, ma’naviy mas’uliyati va ruhiy ziddiyatlari chuqur ochib beriladi. Ushbu usul qahramon tafakkurini mantiqiy izchillikda, ammo emotsional rang-baranglik bilan yoritishga xizmat qiladi[2]. Zamonaviy badiiy tafakkurda qahramon ruhiyatini ochishda ong oqimi (stream of consciousness) usuli alohida ahamiyat kasb etadi. Bu usulda qahramon fikrlari mantiqiy tartibdan xoli holda, assotsiativ va fragmentar tarzda beriladi. O‘zbek adabiyotida bu usulning ayrim unsurlarini O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridagi qahramonlarning ichki kechinmalarida kuzatish mumkin. Ong oqimi qahramon tafakkurining tabiiy harakatini, ruhiy holatning dinamikasini real tarzda ifodalash imkonini beradi[3].

Qahramon tafakkurini badiiy ifodalashda psixologik tahlil muhim vosita sanaladi. Psixologik tahlil orqali muallif qahramonning xatti-harakatlari sabablarini, ichki ziddiyatlarini va ruhiy evolyutsiyasini ochib beradi. Masalan, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida Zebi obrazining ruhiy iztiroblari, ichki kechinmalari psixologik tahlil orqali chuqur yoritilgan bo‘lib, bu uning

[1] Hotamov N. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
[2] Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
[3] Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti. – Toshkent, 2011.

ijtimoiy muhit bilan ziddiyatini ko‘rsatadi[4].Shuningdek, ramz va timsollar, badiiy detal qahramon tafakkurining bilvosita ifodasida muhim rol o‘ynaydi. Tog‘, yo‘l, tun, yorug‘lik kabi ramziy obrazlar qahramon ruhiy holatining badiiy ifodasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, Tog‘ay Murod asarlarida tabiat tasviri qahramon ichki kechinmalarining ramziy ifodasiga aylanadi[5]. Shuningdek, ramziy obrazlar va badiiy detallar qahramon tafakkurining estetik ifodasini kuchaytirishi asoslandi. Tog‘ay Murod asarlarida tabiat tasvirlari qahramon ichki kechinmalarining ramziy shakliga aylangani bu usulning milliy badiiy tafakkur bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Umumlashtirib aytganda, qahramon tafakkurining badiiy ifoda usullari alohida holda emas, balki o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llanilganda obrazning psixologik mukammalligini ta’minlaydi. Muallif nutqi va qahramon nutqi o‘rtasidagi munosabat ham tafakkur ifodasini belgilovchi omillardan biridir. Bevosita va bilvosita nutq shakllari, dialog va poliloglar orqali qahramon tafakkuri ko‘p qatlamli tarzda ochiladi. Bu esa badiiy asarning psixologik chuqurligini ta’minlaydi.

O‘zbek adabiyotida yangicha tafakkur talqini. Mustaqillik davri o‘zbek romanchiligida ham intellektualizmning yorqin namunalari paydo bo‘ldi. Xususan, Xurshid Do‘stmuhammad ijodi bu borada alohida e’tiborga molik. Adibning “Donishmand Sizif” asari an’anaviy hikoyachilikdan mutlaqo farq qiladi.

Asarda inson tafakkuri quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

Esseistik uslub: Muallif hikoya ichida falsafiy mushohadalar yuritadi. Ramziylik: Voqealar zamiriga milliy va umumbashariy qadriyatlar (masalan, “bozor” yoki “donishmandlik” tushunchalari) joylangan. Intellektual romanlarda inson tafakkuri asar syujetini harakatlantiruvchi kuchga aylanadi. Agar klassik romanda qahramonning xatti-harakati uning taqdirini hal qilsa, intellektual romanda uning fikrlash uslubi taqdirini belgilaydi. Tadqiqotchi D. Quronov ta’kidlaganidek, “zamonaviy o‘zbek romani nafaqat hayotni aks ettiradi, balki hayot haqida global miqyosda fikr yuritadi”[6]. Bu esa milliy adabiyotimizda badiiy tafakkurning intellektual darajaga ko‘tarilganidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, Mazkur tadqiqot badiiy adabiyotda qahramon tafakkurining ifoda usullarini nazariy qarashlar hamda o‘zbek va jahon adabiyoti namunalari asosida kompleks tahlil qilishga qaratildi. Ish davomida adabiyotshunoslikda qahramon tafakkurini tasvirlash masalasi obraz yaratishning asosiy badiiy-me’yoriy unsurlaridan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot natijalari ichki monolog qahramon tafakkurini bevosita ifodalovchi yetakchi usul ekanini ko‘rsatdi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida

[4] Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent.
[5] Yo‘ldoshev Q. Badiiy tafakkur va zamon. – Toshkent, 2015.

[6] Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. — Toshkent: Navro‘z, 2016. — 212-b

Otabek obrazining ichki monologlari orqali uning ijtimoiy mas'uliyati, axloqiy pozitsiyasi va ruhiy ziddiyatlari izchil ochib berilgani aniqlandi. Bu hol ichki monologning qahramon xarakterini shakllantirishdagi muhim vazifasini tasdiqlaydi.

Zamonaviy nasrda qo'llanilayotgan ong oqimi unsurlari qahramon tafakkurining mantiqiy emas, balki psixologik harakatini aks ettirishini ko'rsatdi. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridagi ichki kechinmalar tahlili bu usul qahramon ruhiyatining tabiiyligi va emotsional chuqurligini ta'minlashini isbotlaydi.Tadqiqot jarayonida psixologik tahlil qahramon tafakkurining bilvosita ifodasi sifatida namoyon bo'lishi aniqlashtirildi. Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi Zebi obrazining ruhiy iztiroblari xatti-harakat, muhit va sukunat orqali yoritilishi psixologik tasvirning badiiy samaradorligini ko'rsatadi.

Intellektual romanda inson tafakkuri — ob'ekt, badiiy tafakkur esa — uslubiy vosita vazifasini o'taydi. Janrning asosiy xususiyati — voqelikni falsafiy va epistemologik (bilish nazariyasi) jihatdan qayta ko'rib chiqishdir. Tadqiqotda olingan xulosalar qahramon tafakkurini tasvirlash masalasining o'zbek adabiyotshunosligida dolzarb ilmiy muammo ekanini yana bir bor tasdiqlaydi hamda kelgusida badiiy tafakkur va obraz psixologiyasini o'rganishga metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hotamov N. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
2. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
3. Yo'ldoshev Q. Badiiy tafakkur va zamon. – Toshkent: Akademnashr, 2015.
4. Quronov D. Adabiy jarayon va badiiy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2004.
5. Belinskiy V. G. Adabiyot haqida maqolalar. – Moskva: Nauka, 1983.
6. Bakhtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva. – Moskva: Iskusstvo, 1979.
7. Lotman Yu. M. Struktura xudojestvennogo teksta. – Moskva: Iskusstvo, 1970.
8. Freud Z. The Interpretation of Dreams. – London: Penguin Books, 2003.

[1] Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. — Toshkent: Navro'z, 2016. — 212-b